

УДК 37.016:911

DOI:10.36550/2415-7988-2019-1-185-134-139

МАСЛОВА Наталія Миколаївна –

кандидат географічних наук, старший викладач кафедри географії та геоєкології
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2637-9755>

e-mail: maslnatnic@ukr.net

МИРЗА-СІДЕНКО Валентина Миколаївна –

кандидат біологічних наук, доцент кафедри географії та геоєкології
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8695-9789>

e-mail: vmirzasidenko@gmail.com

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ЯК СПОСІБ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Головним завданням сучасної шкільної географічної освіти є підготовка учнів до життя в сучасних мінливих умовах, формування у них навчальних компетентностей, здатності використовувати географічні знання в життєвих ситуаціях, критично мислити, аналізувати та оцінювати інформацію, робити власні висновки та аргументувати їх. Актуальним завданням в процесі навчання географії є розвиток в учнів комунікативних компетентностей, умінь висловлювати свою позицію, вислуховувати іншого, тактовно заперечувати, переконувати у правильності власної позиції чи змінювати її під тиском переконливих аргументів. У швидко змінюваній реальності вкрай важливим стає формування таких рис особистості як активність, самостійність, творчість, адаптивність до нових реалій. Сучасні освітні стандарти унеможливають суто інформаційну діяльність вчителя, авторитарний стиль викладання, пасивність учнів. Натомість в освіті спостерігається тенденція до гуманізації, перехід до особистісно-орієнтованої та компетентної парадигм, які мають на меті сприяння розвитку творчих здібностей та реалізацію освітніх потреб кожної дитини. Сьогодні вчитель є консультантом, який має навчити дитину знаходити необхідну інформацію з різних джерел та використовувати її, самостійно вчитися, співпрацювати, спілкуватися тощо. Реалізації основних завдань сучасної географічної освіти та суттєвому підвищенню ефективності процесу навчання сприяє застосування інтерактивних технологій. Інтерактивне навчання дозволяє уникнути одноманітності, створює умови для всебічного розвитку особистості учня, забезпечує позитивну та комфортну

атмосферу на уроці та вносить новий цікавий зміст у навчання. Використовуючи інтерактивні методи навчання на уроках географії, вчитель дає можливість учню показати свої знання, мислити, порівнювати, відбирати головне, робити висновки, а головне – спілкуватися та взаємодіяти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні є значна кількість праць, присвячених інтерактивним технологіям навчання. В педагогічній літературі досить детально розроблені концептуальні основи цієї технології, виділено групи інтерактивних технологій навчання та викладено особливості методики їх застосування на уроці. Теоретичні й практичні аспекти використання інтерактивних технологій навчання відображено у доробках О. Пометун, Л. Пироженко, В. Федорчука, С. Крамаренко, Н. Стецюри, О. Біди, Л. Варзацької, І. Гейко, О. Єльнікової, О. Комар, Л. Красатюк, Н. Побірченко, Г. Коберника, П. Шевчук., П. Ферих та ін.

Метою статті є розкриття методичних аспектів застосування інтерактивних технологій на уроках географії з метою підвищення якості навчання та рівня пізнавальної активності учнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «інтерактивні методи» введено в користування у 1975 р. німецьким дослідником Г. Фріцем. Інтерактивне (від англ. *«inter»* – взаємний, *«act»* – діяти) навчання – це взаємонавчання, діалогове навчання, під час якого відбувається взаємодія вчителя та учня. Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що процес навчання організовується на засадах постійно активної взаємодії усіх учнів. Це діалогове навчання, де учень і вчитель рівноправні. Учитель в інтерактивному

навчанні виступає як організатор та консультант. Інтерактивне навчання дає можливість учням обмінюватися думками, ідеями, пропозиціями, а вчитель стає організатором спільної діяльності, ділової співпраці, творчого пошуку, створює атмосферу щирості, поваги. При цьому навчальна діяльність стає цікавою і корисною, зростає мотивація та пізнавальна активність учнів. За інтерактивного навчання всі учні залучені до процесу пізнання, роблячи індивідуальний внесок у загальну справу. Обмін знаннями, ідеями, думками відбувається в доброзичливій атмосфері, в умовах взаємодії, взаємопідтримки, взаєморозуміння. Завдяки цьому в учнів розвивається критичне мислення, комунікабельність, самостійність, вміння точно висловлюватися, аргументувати власну думку.

Інтерактивне навчання має ряд значних переваг порівняно з іншими видами навчання. Воно сприяє інтенсифікації й оптимізації навчально-виховного процесу; дає змогу полегшити процес засвоєння програмового матеріалу, активізувати навчальну діяльність учнів, формувати навички аналізу навчальної інформації; розвиває вміння формулювати власну думку, правильно її висловлювати, додавати свою точку зору, аргументувати її та дискутувати, моделювати різні ситуації й збагачувати власний досвід через включення в різні життєві ситуації; вчить слухати, поважати альтернативну думку, прагнути до діалогу, уникати конфліктів, шукати компромісів тощо. Використання інтерактивних методів дозволяє реалізувати ідею співпраці вчителя та учнів, вчить їх конструктивно взаємодіяти, сприяє оздоровленню психологічного клімату на уроці, створює доброзичливу атмосферу, значно підвищує мотивацію учнів до навчання. Використання інтерактивних методів знімає нервову навантаженість учнів; дозволяє змінювати форми діяльності та легко переключати увагу учнів; розвиває творчі здібності, вдосконалює мовленнєві і розумові навички; дозволяє створювати ситуацію успіху, коли кожен учень відчуває себе невимушено на уроці. В процесі взаємодії учнів формуються колективізм, моральні та гуманні якості особистості.

На сьогодні педагогічною наукою напрацьовано велику кількість інтерактивних технологій. О. Пометун та Л. Пироженко виділяють 4 групи інтерактивних технологій: 1) технології кооперативного навчання; 2) технології колективно-групового навчання; 3) технології ситуативного моделювання; 4) технології опрацювання дискусійних питань.

Застосування *технологій кооперативного навчання* (робота в парах, в малих групах, ротаційних трійках, прийоми «Два-чотири-всі разом», «Карусель», «Акваріум» тощо) на уроках географії дозволяє розвивати в учнів навички групової та колективної діяльності, співпраці, співнавчання, вміння чути іншого, робити висновки, добирати аргументи, а також виховувати відчуття колективізму та взаємоповагу. Ці технології дозволяють в цікавій формі навчити учнів встановлювати географічні закономірності, причинно-наслідкові зв'язки, добирати географічні факти, засвоювати географічні поняття та теорії, формувати географічне мислення та географічний світогляд. При використанні кооперативних технологій навчання доцільно надавати перевагу методам, заснованим на співпраці учнів, а не на змаганні. Така співпраця буде ефективною, оскільки учні розуміють свою взаємозалежність, відчувають особисту відповідальність за результати навчальної діяльності, допомагають один одному, співпрацюють.

Технологія роботи в парах може мати на меті взаємоперевірку знань, обговорення та критичний аналіз географічної інформації, обмін думками з проблемних питань шкільного курсу географії тощо. Методика організації парної роботи на уроці передбачає формування пар, повідомлення завдання, регламентацію часу на його виконання, виконання завдання та представлення результатів роботи. При цьому вчитель може поставити учням, які працюють в парі, завдання прийти до спільного висновку, спільної позиції з того чи іншого питання. При застосуванні парної роботи можна застосовувати елементи рольових ігор (ролі «вчителя» та «учня», «журналіста» та «особи, в якій беруть інтерв'ю», «експертів» тощо). Завдання для різних пар можуть бути однаковими або відрізнятися. Це залежить від складу робочих пар. Якщо вони гомогенні, тобто учні мають однаковий рівень навчально-пізнавальних можливостей, то завдання можуть бути диференційованими для різних пар. Якщо ж в парі працюють учні з різним рівнем навчально-пізнавальних можливостей, то, зазвичай, завдання для пар є однаковими. Для об'єктивного оцінювання парної роботи вчитель повинен контролювати виконання завдання обома учасниками. Учні мають змогу самостійно розподіляти завдання у парах. Обов'язковим елементом парної роботи, що робить цю роботу інтерактивною, має бути представлення результатів роботи на весь клас і спільне обговорення. Варіації завдань для парної роботи на уроках географії є дуже

широкими: від обговорення прочитаного фрагменту тексту параграфу підручника, виокремлення того, що було їм відомо та невідомо, цікаво та нецікаво, з чим вони погоджуються чи не погоджуються, до співставлення тематичних карт, встановлення на основі цього причинно-наслідкових зв'язків та формулювання географічних закономірностей. Зміст завдань напряму залежить від контингенту учнів, з якими працює вчитель.

Активним з позиції учнів на уроці є прийом «Два-чотири-всі разом», суть якого полягає в тому, що діти спочатку обговорюють проблемне питання в парі, потім – в четвірці, а потім – усім класом. Так, наприклад, на уроці географії в 10 класі при вивченні географічного положення будь-якої країни вчитель може запропонувати учням обговорити позитивні та негативні риси її економіко- та політико-географічного положення та прийти до спільного висновку, сприятливе воно чи ні. Учні протягом 1-2 хвилин самостійно обдумують це питання, занотують думки на чернетці. Потім вчитель виділяє 5 хвилин на те, щоб обговорити проблему, поділитися думками і прийти до спільної думки спочатку в парах, потім – у четвірках. Обов'язковою умовою є записування усіх тверджень та озвучення спільної позиції. Після обговорення діти озвучують свої висновки про ступінь сприятливості чи несприятливості економіко- та політико-географічного положення країни та наводять аргументи на користь тієї чи іншої позиції. Відбувається обговорення питання усіма учнями класу. Вчитель контролює процес обговорення та може доповнювати відповіді дітей.

Ще більш динамічним є прийом «Ротаційні трійки», суть якого полягає у тому, що учні працюють в «трійках», але при виконанні кожного із завдань склад трійок змінюється. Для учнів така методика роботи є цікавою з огляду на те, що вони мають змогу рухатись, спілкуватися з всіма однокласниками, обговорювати питання в складі різних «трійок». Наприклад, при вивченні теми «Франція» у 10 класі учні об'єднуються «трійки», які розміщуються по колу. Завдання однакові для всіх «трійок». Першим завданням може бути складання «візитівки» країни (офіційна назва, площа, чисельність населення, державний устрій, мова, релігія тощо). Після роботи з атласами та підручником одна з «трійок» представляє власну «візитівку» країни, а інші, за потреби, доповнюють її. Після цього учасники «трійок» розраховуються від 1 до 3. Учні з номером 2 переходять до наступної трійки за годинниковою стрілкою, а з номером 3 –

через 2 трійки проти годинникової стрілки. Учні з номером 1 залишаються на місці. Трійки можуть рухатися стільки разів, скільки питань задає вчитель.

Більш складними в плані застосування є такі технології кооперативного навчання як «Карусель» та «Акваріум». Технологія «Карусель» передбачає розташування учнів в два кола: внутрішнє і зовнішнє. В процесі роботи учнів, які знаходяться у зовнішньому колі рухаються, а ті, хто перебуває у внутрішньому колі – залишаються на місцях. Така робота може мати різні варіанти: обмін думками, збирання інформації, взаємоперевірка знань тощо. Так, наприклад, на узагальнюючому уроці з теми «Країни Європи» вчитель може застосовувати прийом «Карусель» для перевірки знань учнів. При цьому у внутрішньому колі розташовуються учнів з високим рівнем знань, які будуть задавати питання про особливості економіко-географічного положення, природно-ресурсний потенціал, населення чи господарство ключових країн Європи. Можна передбачити варіант, коли учні у внутрішньому колі виступають в ролі «експертів» з того чи іншого питання або окремої країни. А учні у зовнішньому колі, рухаючись, мають дати відповіді на ці запитання. Якщо учень відповідає правильно, то його товариш ставить «+» на листочку навпроти його прізвища. Якщо ж відповідь не правильна, тоді учень, який задавав питання, повинен пояснити суть питання своєму співрозмовнику. Ця технологія може використовуватися і з метою обміну інформацією, яку учні підготували до уроку. При цьому ті учні, які підготували доповіді сідають в центральне коло (нерухоме), а ті хто не підготували у зовнішнє, таким чином учні повідомляють нову цікаву інформацію своїм товаришам. Технологія «Акваріум» передбачає роботу учнів в групах по 4-6 осіб. Але вони працюють не одночасно, а по черзі в центрі класу («діюча група»). Ця група обговорює проблемне питання в групі в центрі класу протягом 3-5 хвилин і доходить до спільного висновку. Учасники інших груп спостерігають за обговоренням, але не втручаються. Після завершення обговорення в групі, учні класу обговорюють наскільки думка групи аргументована, а аргументи – переконливі. Таким чином можна вивчати у 10 класі окремі країни. При цьому кожна наступна група буде представляти окремий пункт типового плану вивчення країни. При цьому обов'язково ставити умову, щоби учні робили висновки та аргументували їх. А потім клас має оцінити наскільки ці аргументи переконливі.

Нескладною в організації, але цікавою

для учнів є робота в малих групах. При цьому вчитель формує групи у відповідності до мети роботи і завдань, які виконуватимуть групи. Групи можуть бути гомогенними та гетерогенними, а завдання відповідно однорідними або диференційованими. В залежності від виду групової роботи вчитель обирає і спосіб формування груп (метод «випадкових співпадінь» чи за певним критерієм). Робота в малих групах передбачає активність учасників, їхню взаємодію, вироблення власних позицій та виявлення творчості в інших формах. Для роботи в малих групах вчитель об'єднує учнів по 3-5 осіб, розподіляє ролі в групі (спікер, секретар, посередник, доповідач тощо), дає кожній групі завдання і регламентує час на виконання. Після завершення роботи відбувається обговорення результатів роботи кожної групи. Вчитель може втручатися у роботу груп тільки в тому разі, якщо в учнів виникають запитання і вони звертаються за допомогою. Робота в малих групах може відбуватися у різних варіаціях: «Діалог» «Синтез думок», «Спільний проект», «Пошук інформації», «Коло ідей» тощо. Так, наприклад, прийом «Синтез думок» можна застосувати при вивченні енергетики «Німеччини», запропонувавши учням висловити позицію з приводу намірів ФРН в майбутньому відмовитися від розвитку атомної енергетики. Учням пропонується навести аргументи «за» та «проти» використання атомної енергії. При цьому учні працюють в групах, а відповіді записують на аркуші паперу. Потім передають свій аркуш наступній групі, члени якої додають свої думки та підкреслюють те, з чим не погоджуються. Після завершення роботи група експертів аналізує відповіді та роблять узагальнення і висновки.

На думку більшості вчителів найскладнішим елементом методики організації групової роботи є оцінювання досягнень учнів. Є декілька способів вирішення цієї проблеми: застосування елементів само- або взаємооцінювання, диференціація завдань або розподіл ролей в групі тощо.

Значний вплив на навчальну та пізнавальну діяльність учнів на уроках мають *технології колективно-групового навчання*, серед яких найчастіше застосовуються прийоми «Мікрофон», «Мозковий штурм», «Case-метод» та ін. Ці технології передбачають одночасну спільну роботу всього класу. В процесі обговорення певних питань вчитель та учні доходять спільної думки, всі учні задіяні у процесі навчання. Більшість з цих технологій спрямовані на формування в учнів умінь логічно

висловлювати свою позицію та аргументовано обговорювати проблемні питання. Найбільш популярним серед вчителів є прийом «Мікрофон». Застосування прийому дозволяє кожному учневі дуже швидко відповісти на поставлені питання, висловити свою думку чи позицію. Для цього учням дають предмет, який виконує роль уявного мікрофона. Вчитель задає запитання, а учні, передаючи один одному «мікрофон», відповідають на них. Учні повинні говорити швидко й лаконічно, а відповіді не коментуються й не оцінюються. При застосуванні цього прийому на етапі повідомлення теми і мети уроку вчитель повідомляє учням тему уроку і пропонує їм по-черзі в уявний мікрофон сказати, про що вони хочуть дізнатися на уроці. Потім вчитель узагальнює висловлені думки та формулює мету уроку. Відчуваючи свою причетність до формулювання мети та завдань уроку, учні мають почуття відповідальності за результати роботи на уроці. Цей психологічний момент є однією з умов активності учнів на уроці. На етапі перевірки домашнього завдання можливий такий варіант застосування прийому «Мікрофон»: вчитель задає питання першому учневі, якщо він відповідає на запитання правильно, то потім учень може задати питання наступному учневі і так по-черзі. Якщо учень не може відповісти на задане питання, то на нього повинен відповісти наступний. Таким чином вчитель забезпечує активну взаємодію учнів на уроці, концентрує увагу всіх учнів на те, що відбувається на уроці, активізує діяльність учнів на уроці.

Широко застосовується вчителями на уроках географії і прийом «*Мозковий штурм*». Наприклад, на уроці з теми «Озера та штучні водойми України», при вивченні водосховищ учням можна запропонувати назвати проблеми, які виникли після створення водосховищ на Дніпрі. Учні мають поміркувати чому відбувається цей процес і чому саме влітку, та запропонувати ідеї, щодо вирішення даної проблеми. Всі ідеї які будуть звучати вчитель чи один учень (ведучий) записує на дошці. Коли нових ідей вже немає, відбувається обговорення пропозицій, які записані на дошці. В процесі обговорення учні та вчитель приходять до спільної думки.

«Case-метод» доцільно застосовувати при обговоренні суперечливих фактів, проблемних питань, різних позицій тощо. При цьому учням пропонується прочитати життєву або гіпотетичну спірну інформацію та проаналізувати її за схемою: Якими є факти? В чому полягає проблема? У чому

полягає рішення? Якими можуть бути аргументи?

Ефективними в процесі навчання географії є *технології ситуативного моделювання*, які розвивають у дітей критичне мислення, уміння висловлювати свої думки, знаходити підхід до вирішення певних ситуативних проблем, пропонувати власні шляхи їх подолання. Пізнавальну діяльність учнів активізує те, що кожен має можливість висловити власну думку, вислухати твердження інших, показати акторські здібності. Група технологій ситуативного моделювання включає симуляції, імітації, рольові ігри тощо. Для застосування цих прийомів вчитель має створити проблемну ситуацію, а діти – обговорити, запропонувати її можливе вирішення. Дані прийоми можна використовувати у поєднанні із технологіями кооперативного навчання.

До групи *технологій опрацювання дискусійних питань* належать дискусії, прийоми «Прес», «Обери позицію» тощо. Дискусія вчить глибоко розуміти проблему, висловлювати власну позицію, оперувати аргументами, критично мислити тощо. Дискусії краще використовувати на уроках географії у старших класах, коли діти здатні до аналізу проблемних ситуацій, формулювання висновків тощо. Ефективним при формуванні в учнів уміння дискутувати є прийом «Обери позицію». Застосування цього прийому на уроці дозволяє розглянути протилежні позиції і допомагає познайомитися з альтернативними поглядами, вчить захищати власну думку і слухати інших. Так, наприклад, на уроці географії в 10 класі при вивченні питання «Глобалізація як провідна тенденція розвитку сучасного світу» вчитель може запропонувати учням обговорити позитивні та негативні наслідки цього процесу. При цьому учні мають обрати позицію, чітку точку зору вони підтримують – глобалістів чи антиглобалістів. Ознайомившись з позиціями, учні обирають свою і об'єднуються в групи (за обраною позицією), відбувається обговорення в групах (до 5 хвилин), відбір аргументів на користь своєї позиції, які можуть переконати інших. Обов'язковою умовою є записування усіх тверджень та озвучення спільної позиції на боці кого учні виступають. Після обговорення групи по черзі висловлюють свої аргументи і уважно вислуховують інших. Можливий перехід учнів до групи, чітку точку зору вони поділяють після обговорення. При цьому діти вказують причину переходу і називають найбільш переконливий аргумент. Вчитель контролює процес обговорення та

може доповнювати відповіді дітей, зробити висновки, щодо дискусії, оцінивши думки дітей «за» та «проти». Дискусія вчить учнів слухати свого співрозмовника та подавати переконливі аргументи. Для того щоб вона була відвертою, необхідно створити в класі атмосферу довіри та взаємоповаги.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Інтерактивні методи та прийоми навчання є невід'ємною складовою процесу навчання географії. Вони сприяють формуванню внутрішньої мотивації до навчання, вміння осмислювати отриману інформацію, висловлювати власну думку та спонукають учнів до саморозвитку. Інтерактивні технології мають великий вплив на підвищення якості процесу навчання та рівня пізнавальної активності учнів. Інтерактивне навчання дає змогу зробити урок географії змістовним, творчим, пізнавальним і цікавим. Воно розкриває величезний творчий потенціал педагога та учнів, сприяє формуванню ключових компетентностей, розвиває комунікативні вміння і навички, вчить працювати в колективі, прислухатися до думки товаришів. Створюється сфера спілкування, яка характеризується відкритістю, взаємодією учасників, рівністю їх аргументів, накопиченням спільного знання, можливістю взаємної оцінки і контролю. Тому перспективними виглядають розробки нових методів та прийомів інтерактивного навчання.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Біда О. Структура і методика інтерактивного уроку / О. Біда // Початкова школа. – 2007. – № 7. – С. 17–19.
2. Варзацька Л. Інтерактивні технології в системі особистісно зорієнтованої освіти / Л. Варзацька, Л. Кратасюк // Бібліотека «Дивослово». – № 4. – 2006. – С. 19–24.
3. Врублевська М. О. Секрети успішного уроку географії. / М. О. Врублевська. – Х., Вид. група «Основа», 2005. – 141с.
4. Гейко І. Використання інтерактивних форм і методів навчання. З досвіду роботи / І. Гейко // Тема. – 2004. – № 3/4. – С. 229–232.
5. Довгань Г. Д. Інтерактивні технології на уроках географії: [Навч.-метод. посіб.] / Г. Д. Довгань. – Х. : Вид. група «Основа», 2005. – 126 с. – (Б-ка журн. «Географія»; Вип.5(17)).
6. Єльнікова О. В. Інтерактивне навчання – засіб модернізації освіти у сучасній школі / О. В. Єльнікова // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. Праць – Київ-Запоріжжя. – 2002. – Вип. 24. – С. 84-88.
7. Ісаєва Г. Інтерактивні методи навчання під час вивчення географії в школі // Географія та основи економіки в школі. – 2004. – № 4 – С. 43–45.

8. Комар О. А. Інтерактивні технології – технології співпраці / О. А. Комар // Початкова школа. – 2004. – № 9. – С. 5–7.

9. Корнєєв В. П. Освітні технології в процесі вивчення географії / В. П. Корнєєв // Географія – 2006 – № 20. – С. 2–9.

10. Крамаренко С. Г. Інтерактивні техніки навчання як засіб розвитку творчого потенціалу учнів / С. Г. Крамаренко // Відкритий урок. – 2002. – № 5-6. – С. 7–11.

REFERENCES

1. Bida, O. (2007). *Struktura i metodyka interaktyvnoho uroku*. [Structure and methodology of the interactive lesson]. Kyiv.

2. Varzats'ka, L. (2006). *Interaktyvni tekhnolohiyi v systemi osobystisno zoriyentovanoi osvity*. [Interactive technologies in the system of personally oriented education]. Kyiv.

3. Vrublevs'ka, M. O. (2005). *Sekrety uspishnoho uroku heohrafiyi*. [The secrets of a successful geography lesson]. Kharkiv.

4. Heyko, I. (2004). *Vykorystannya interaktyvnykh form i metodiv navchannya. Z dosvidu roboty*. [Use of interactive forms and teaching methods. From work experience]. Kyiv.

5. Dovhan', H. D. (2005). *Interaktyvni tekhnolohiyi na urokakh heohrafiyi*. [Interactive technologies in geography lessons]. Kharkiv.

6. Yel'nykova, O. V. (2002). *Interaktyvne navchannya – zasib modernizatsiyi osvity u suchasniy shkoli*. [Interactive learning is a means of modernizing education in today's school]. Kyiv.

7. Isayeva, H. (2004). *Interaktyvni metody navchannya pid chas vvychennya heohrafiyi v shkoli*. [Interactive learning methods for studying geography at school]. Kyiv.

8. Komar, O. A. (2004). *Interaktyvni tekhnolohiyi – tekhnolohiyi spivpratsi* [Interactive technologies - technologies of cooperation]. Kyiv.

9. Kornyejev, V. P. (2006). *Osvitni tekhnolohiyi v protsesi vvychennya heohrafiyi*. [Educational technologies in the process of studying geography]. Kharkiv.

10. Kramarenko, S. H. (2002). *Interaktyvni tekhniki navchannya yak zasib rozvytku tvorchoho potentsialu uchniv*. [Interactive learning techniques as a means of developing students' creativity]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

МАСЛОВА Наталія Миколаївна – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри географії та геоecології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: методика навчання географії, етногеографія, політична географія.

МИРЗА-СІДЕНКО Валентина Миколаївна – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри географії та геоecології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: фізична географія, біогеографія, методика навчання географії.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

MASLOVA Natalia Nikolaevna – Candidate of Geographical Sciences, Senior Lecturer in the Department of Geography and Geoecology of the Centralukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vinnychenko.

Circle of research interests: methods of teaching geography, ethnography, political geography.

MIRZA-SIDENKO Valentina Mykolaivna – Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Geography and Geoecology of the Centralukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vinnychenko.

Circle of research interests: physical geography, biogeography, methods of teaching geography.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2019 р.

УДК 378.016:7.071

DOI:10.36550/2415-7988-2019-1-185-139-143

ПАНЬКІВ Людмила Іванівна –

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки мистецтва та фортепіанного виконавства Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0218-657X>
e-mail: lpankiv@ukr.net

РОЗВИТОК ДУХОВНО-ТВОРЧИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сучасний етап розвитку людства характеризується динамічністю, технологізацією, комп'ютеризацією, складністю й суперечливістю духовного континіуму світу. У зв'язку з цим

гостро постає проблема розвитку внутрішнього світу особистості, її емоційної інтелектуальності, грамотності, вихованості, інтелігентності, здатності до творчого самовираження і самореалізації у життєдіяльності. Спрямовувати духовний